

Валентина Фегонюк

АНТРОПОНИМИТЕ КАТО ЕЛЕМЕНТ НА ФРАЗЕОЛОГИЯТА

Животът на всяко човешко общество се възпроизвежда от лексикалното богатство на неговия език. Лексиката фиксира не само явленията, които се осъзнават от обществото като факти на действителността, но също така и онези, които се намират в състояние на зараждане и формиране, и по тази причина могат да не бъдат забелязани или пък да не се оценяват адекватно.

Съвкупността от собствени имена, използвани от всеки народ, има винаги ярко изразен национален характер и изпълнява функцията на своеобразен код на нацията, който дава информация за посоката на нейното вътрешно развитие.

Наличието на антропоними в състава на устойчивите фразеологични съчетания не само увеличава продължителността на активното им присъствие в лексиката, но и усилва тяхното влияние върху духовния живот на народа. При това антропонимите формират своеобразна верижна връзка, която съединява отдалечени във времето поколения и различни слоеве от националната култура.

Оценявайки културата на руския народ като събрала и асимилирала елементи от много национални култури и същевременно запазила собствената си самобитност (чиято същност вероятно е в своеобразното преплитане с чуждото), ще съсредоточим вниманието си върху анализа на фразеологизмите с антропонимичен компонент като носители на чертите на специфичния руски манталитет.

Първото нещо, което прави впечатление на изследвача при такъв подход, е тяхното многообразие от гледище на

произхода. Опирайки се на станалия вече традиционен принцип “чуждо” – “свое”, можем да ги разпределим на: а) фразеологизми, заети от античната гръцка и римска култура, б) фразеологизми, свързани с християнството, в) словосъчетания, заимствани от други национални култури в по-късно време, г) собствени езикови единици.

Обаче разпределянето им в тези, пък и в по-детайлни групи, само по себе си не позволява да се обособят компонентите на национално специфичното. В същото време съпоставянето на отделни заимствани фразеологизми, повтарящи се в съчетания с няколко думи, показва, че в съкровищницата на фразеологизмите те влизат не автоматично, а подчинявайки се на определени закономерности – според потребностите на конкретния национален език и при наличието в него на “семантични лакуни” или “слаби позиции”. Има значение и ориентацията на взаимодействие с друго национално-културно средище, която много често зависи и от господстващите в тази култура религиозни традиции.

При анализа на руската антропонимична фразеология прави впечатление широкото представяне на единици, съотнасящи се с европейската култура, и малкото количество фразеологизми, свързани с историята на народите, които дълго са живели с руснаците в границите на една държава. Ще посочим единици, съотнасящи се с украинския език, чието влияние върху руското духовно пространство може би е най-голямото в сравнение с езиците на другите народи на бившия Съветски съюз. Сред антропонимичните фразеологизми, включени в най-авторитетните фразеологични речници (под ред. на Молотков и Фьодоров) “украинските” са много малко – това са християнските *вкушатъ от пици / сидеть на пици святого Антония* “гладувам” (Антоний е основател на Киево-Печерската лавра) и *шапка Мономаха*, което е част от израза *тяжела ты шапка Мономаха*, свързан с името на киевския княз Владимир, чиято шапка като символ на царската власт се е пазела (според преданията) в Москва до началото на XVIII в. Както се вижда, и двата фразеологизма се характеризират с явно негативни конотации.

Антропонимичните фразеологизми, чийто източник са факти от културната история на народи, териториално отдалечени от Русия, и които значително превишават по количество посочената по-горе група, в повечето случаи имат книжна отсянка и се характеризират както с положителна, така и с негативна конотация, заимствана заедно със съответния национален образ. Посочените два момента се предопределят от начина на заемането им в руския език (чрез печатен текст) и от недостатъчното познаване на манталитета на тези народи. Това се отнася за по-голямата част от западно-европейските фразеологизми, които са станали символи на своеобразни “странстващи” образи, в частност такива като *секрет полишинеля* “тайна, известна на всички”, *бальзаковский возраст* “за жена на възраст между 30 и 40 години”, *вечный жид* “символ на вечния скиталец”, *летучий голландец* “символичен израз за хора с неспокойна съдба” и т. н. Посочените примери са интересни и от друга гледна точка. Те илюстрират постепенния процес на навлизане на чуждата образност в тъканта на друга национална култура, в който се обособяват няколко важни етапа. Първият – когато изразът запазва отсянка на заимстване, за което свидетелства формалната му несъгласуваност с нормите на заимстващия език; вторият – когато заимстваният елемент влиза в новия език органично, собственото име в такъв случай започва да се възприема като нарицателно, затова и се пише с малка буква; и накрая, третият – тъй наречената повторна фразеологизация – когато думата антропоним по произход се подменя с дума или словосъчетание, което възпроизвежда смисъла му (*вечный жид* – *Агасфер*).

Що се отнася до най-интересните и характерни за анализа фразеологизми със собствени имена, то те са представени в руския език с изрази от художествената литература, от изрази с народно-разговорен характер и от единици с псевдоантропоними. Антропонимичната фразеология с литературен произход е представена от словосъчетания от произведенията на автори, които принадлежат към познавачите на живота на народа (Крилов, Гогол и др.). Антропонимите в състава на тези фразеологизми се употребяват най-често в

умалителна форма, която според нормите на обществения живот символизира долния произход на човека, безцеремонно, пренебрежително отношение към него от страна на другите членове на обществото (*Тришка, Ванька, Кузька*). Понякога се използват и разпространени руски фамилии или оформени по техен образец названия (*Плюшкин* от *плюшка* – малка кифличка с плоска форма. Отгук и *Плюшкин* – човек скъперник). Умалителните форми на собствените имена се срещат и в народно-разговорните фразеологизми (*Ванька-каин, валять ваньку, Митькой звали, кондрашка хватил, по Сеньке шапка, показатъ кузькину мать*). Тяхното най-често използване в устното общуване е породило разклонена система от варианти, в основата на които могат да бъдат както собствени имена, така и общоупотребителни думи (срв.: *по Сеньке шапка / по Ване шапка / по Сеньке клубук / по Ереме колпак*). Вариантите, създадени от писателите, винаги имат допълнителна експресивна отсянка. Вариантните словосъчетания, възникнали в процеса на речта, отразяват преди всичко условния характер на избора на имената и в известна степен информират за времето на разпространение на антропонимите и възникването на устойчиви изрази с тях. Част от тези антропоними функционират в езика доста отдавна (*Федул, Селифан, Сидор*) и като цяло представляват своеобразен антропонимичен словник.

Сред народно-разговорните фразеологизми има изрази, които дават оценка на типични битови ситуации и изразяват отношението на народа към различни исторически факти. Например такива изрази като *мамаево побоище, мамаево нашествие, как Мамай прошел, как Мамай воевал* (Мамай е предводител на Златната орда през XIV в., няколко пъти нападал руските земи), въпреки победата над хана в Куликовската битка, имат ясно изразена негативна конотация, която не съвпада с официално приетата трактовка на тези събития само като героични. Подобна оценъчна отсянка имат и фразеологизмите *столыпинский галстук* “бесилка” (по време на столыпинската реакция) и *потемкинские деревни* “показан блясък, който скрива недостатъците”, възникването на които също е свързано с руската история.

Единиците с псевдоантропоними съдържат най-вече обобщена негативно-иронична характеристика на различни

явления от живота на човека. Те оценяват физиологични процеси на човешкия организъм (дълбок сън – *задавать Храповецкого*), болестни състояния (*кондрашка хватил*), отделни черти на човека (*Сахар Медович* “за ласкател”), хронологичната съотнесеност със своеобразната битова система за измерване на историческото време (*При царе Горохе*). Пълното им изясняване изисква включване на обширен културологичен фон. Ще илюстрираме това с последния фразеологизъм, който чрез външното си сходство с други съществуващи в езика изрази с временно значение (*во времена оны, Мафусаиловы годы* и др.) може да се възприема като конструкция със собствено име на историческа личност (Петър I). Културологичните знания дават възможност да се възстанови истинският източник на образа, който е станал основа на анализирания фразеологизъм. Неговата поява възхожда към времето, когато нашите предци славяните са приписвали на граха най-различни магически качества. Според техните представи той е можел да пази реколтата, да увеличи плодovitостта на добитъка, да стане пазител на здравето и семейното щастие. Присъствието на това растение в цяла поредица от празнични и обредни действия е спомогнало за появата на устойчива асоциативна връзка между властта на граха над живота на хората и властта на най-силните в обществото хора. Тази представа косвено се е поддържала и от по-късни славянски християнски легенди, в частност от украински и полски, в които зърната на граха се свързват със сълзите, пролети от Адам – след изгонването му от рая по време на първата му оран, и със сълзите на Богородица, предизвикани от състрадание към хората, наказани с глад заради греховете си.

Както се вижда от изложеното по-горе, анализът на фразеологичните единици с антропонимичен елемент свидетелства, че те в по-малка или в по-голяма степен отразяват специфични черти от човешкия манталитет. Тези черти невинаги лежат на повърхността, имат различна форма на проява и изискват по-нататъшно задълбочено изследване.

Превод от украински: Г. Гочев